

СОЦІОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНЕ, ДИСКУСІЙНЕ

УДК 316

Шмаленко, Ю., Єнін, М., Мельник, Л. (2023). Інституціоналізація медіації в Україні: ключові етапи, сучасний стан та перспективи. *Соціологічні студії*, 2(23), 6–17. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-11-11>

Інституціоналізація медіації в Україні: ключові етапи, сучасний стан та перспективи

Юлія Шмаленко –
канд. політ. наук, доцент, доцент
кафедри соціології, НУ «Одеська
юридична академія»

Iuliia Shmalenko –
PhD of Political Science, Associate
Professor of the Department
of Sociology, National University
«Odesa Law Academy», Ukraine
E-mail: jshmalenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0806-7907>

Максим Єнін –
канд. соц. наук, доцент, доцент
кафедри соціології, НТУ України
«Київський політехнічний
університет імені Ігоря Сікорського»

Maksym Yenin –
PhD in Sociology, Associate Professor
of the Department of Sociology, National
Technical University of Ukraine «Igor
Sikorsky, Kyiv, Polytechnic Institute»,
Ukraine
E-mail: yeninmaksym@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3835-2429>

Любов Мельник –
аспірантка кафедри соціології, НТУ
України «Київський політехнічний
університет імені Ігоря Сікорського»

Liubov Melnyk –
PhD student of the Department
of Sociology, National Technical
University of Ukraine «Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute», Ukraine
E-mail: melnik.lyubov45@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6510-2807>

У статті проаналізовано ключові етапи та сучасний стан інституціоналізації медіації. На основі якісного аналізу з використанням напівструктурованих глибинних інтерв'ю з експертами-медіаторами окреслено передумови подальшого розвитку медіації як соціального інституту. З'явившись на початку формування ринкових відносин в Україні як сукупність неформальних практик і норм в Україні, згодом медіація перетворилась у формалізовані організаційні структури. Профільний Закон України «Про медіацію» заклав фундаментальну нормативно-правову базу застосування медіації. В українському суспільстві формується мережа освітніх програм, що готують фахівців у сфері медіації (у тому числі на рівні закладів вищої освіти). Важливими заходами для подальшого розвитку медіації в Україні є розробка нормативно-правових документів, які деталізуватимуть застосування процедур медіації в різних сферах суспільного життя; популяризація медіації державними органами й громадськими організаціями; поширення курсів з основ урегулювання конфліктів та медіації у шкільних й університетських програмах; унормування вимог до статусу та кваліфікації медіаторів; запровадження механізмів використання процедури медіації в рамках судочинства.

DOI: 10.29038/2306-3971-2023-02-11-11

Received: November, 2023

1st Revision: November, 2023

Accepted: December, 2023

Ключові слова: медіація, конфлікт, соціальний конфлікт, урегулювання конфліктів, інституціоналізація.

Shmalenko Iuliia, Yenin Maksym, Melnyk Liubov. Institutionalization of Mediation in Ukraine: Key Stages, Current State and Prospects. In the article, the authors analyzed the key stages and the current state of the institutionalization of mediation. Based on a qualitative analysis using semi-structured in-depth interviews with expert mediators, the prerequisites for the further development of mediation as a social institution are outlined. Appearing at the beginning of the formation of market relations in Ukraine as a set of informal practices and norms in Ukraine, mediation later turned into formalized organizational structures. The Profile Law of Ukraine «On Mediation» laid the fundamental legal basis for the application of mediation. In Ukrainian society, a network of educational programs preparing specialists in the field of mediation (including at the level of higher education institutions) is being formed. The development of mediation in Ukraine is restrained by a number of factors: the low level of legal culture of citizens and limited awareness of the mediation procedure as an alternative out-of-court settlement of disputes, which, in turn, leads to an insufficient level of trust of citizens in mediation compared to traditional court proceedings; peculiarities of the national legal system, which inhibit the introduction of alternative methods of conflict resolution; limited support of the institution of mediation from state bodies. The effectiveness of further institutionalization and dissemination of mediation in Ukraine involves: improvement of the legislative framework taking into account international experience; development of legal documents that will detail the application of mediation procedures in various spheres of public life; introduction of mechanisms for the use of the mediation procedure within the framework of judicial proceedings; conducting information campaigns aimed at the development of mediation culture in society; distribution of courses on the basics of conflict resolution and mediation in school and university programs; development of the support system and raising the professional level of mediators; implementation of the procedure for professional accreditation of mediators based on uniform standards and requirements for their qualifications; development of the procedure for accreditation of educational institutions and certificate programs for the training of mediators; introduction of the mechanism of accreditation of centers providing mediation services.

Key words: mediation, conflict, social conflict, conflict resolution, institutionalization.

ВСТУП

Останніми роками в Україні спостерігаємо зростання уваги до медіації як альтернативного позасудового способу вирішення правових та інших видів спорів. Світовий досвід переконливо демонструє ефективність медіації в розв'язанні конфліктів у сімейних, трудових, господарських й інших питаннях, що дає змогу розвантажити судову систему, знизити час і витрати сторін, досягти сталих довготривалих домовленостей на засадах співробітництва або взаєморозуміння. Медіація прагне покласти край триваючому конфлікту, сприяючи його врегулюванню шляхом переговорів (Clayton, & Dorussen, 2022). Із соціологічного погляду, медіацію можна трактувати як сучасну ефективну технологію соціальної стабілізації та управління конфліктами в суспільстві на основі принципів комунікативності, добровільності й самовизначення сторін.

Поширення практики медіації як альтернативного позасудового врегулювання конфліктів є соціальним феноменом сучасності, який віддзеркалює загальну тенденцію до відновних, орієнтованих на порозуміння практик правосуддя. Інституціоналізація медіації надає громадянам реальну альтернативу у вигляді позасудових методів урегулювання конфліктів, сприяє активізації громадян у задоволенні власних потреб й інтересів, звужує сферу державного втручання на користь механізмів саморегуляції суспільства, істотно розвантажує судову систему та зменшує бюджетне навантаження шляхом скорочення кількості розгляду справ у судах (Запара й ін., 2016). Із соціологічної перспективи це сприяє зміцненню суспільної солідарності та інтеграції соціальних груп, формуванню культури діалогу й толерантності. Медіація існує тоді, коли сторони спору приймають допомогу третьої сторони для вирішення своїх розбіжностей, не вдаючись до фізичної сили або посиляючись на авторитет закону (Bercovitch et al., 1991). Медіація заповнює нішу між державним правосуддям і неформальним розв'язанням приватних спорів, надаючи учасникам більше можливостей для гнучкого пошуку оптимального рішення на основі консенсусу (Alfini et al., 1994). Це відповідає

потребам сучасного суспільства в мирних засобах урегулювання конфліктів та подолання кризи довіри до традиційної судової системи. В умовах воєнного стану, коли в різних сегментах суспільного життя простежуємо зростання практик розв'язання конфліктів позаправовими, насильницькими способами, актуальність медіації зростає. Медіація зараз є чи не найпоширенішою формою врегулювання конфліктів у періоди насильства (Bercovitch, & Gartner, 2006). Затребуваним інститут медіації є також у врегулюванні соціально-політичних конфліктів, постконфліктного врегулювання суспільного життя й розбудові демократичних інституцій (Єнін та ін., 2019а), формування культури діалогу й консенсусу. На більш формальному рівні медіація соціальних конфліктів уже давно визнана важливим елементом державної політики (Pruitt, & Kressel, 1985). Чим більш інституціоналізованою є медіація, тим вища ймовірність того, що буде обрано мирне розв'язання конфлікту, як це спостерігаємо в судових (інституціоналізованих) формах урегулювання спорів (Holá et al., 2021).

Мета статті – здійснити соціологічний аналіз інституціоналізації медіації в Україні, виявити ключові етапи, сучасний стан і передумови подальшого розвитку медіації як соціального інституту.

1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Рівні дослідження та методи

Аналіз інституціоналізації медіації здійснювався на трьох рівнях: у законодавчій площині, освітній та практичній (думки й погляди медіаторів). Перші два рівні представлено аналізом документів, останній – експертним опитуванням.

1.1.1. Аналіз документів

Аналіз документів, що становлять нормативно-правову базу функціонування інституту медіації, уключає вивчення чинного законодавства України й нормативно-правових актів, які визначають права та процедури, що регулюють процес медіації.

1.1.2. Експертне опитування

Для вивчення процесу інституціоналізації медіації в Україні застосовано якісний підхід. Емпіричну базу дослідження становлять три напівструктуровані глибинні інтерв'ю з експертами у сфері медіації. Середня тривалість інтерв'ю – 80–90 хвилин. Вибір методу дослідження обґрунтований необхідністю уточнити та поглибити уявлення про інституціоналізацію медіації через вивчення різноманітних поглядів і думок експертів-медіаторів. Найважливіший критерій для їх відбору – наявність в інформантів ґрунтовних знань, практичного досвіду у сфері медіації. Кількість експертів зумовлена принципом насиченості інформації в інтерв'ю. Експертів відібрано методом «снігової кулі»: кожен опитаний рекомендував інших компетентних фахівців у цій галузі. Результати дослідження презентовано у вигляді авторської інтерпретації та узагальнень отриманих транскрибованих текстів. У ході аналізу текстів респондентів нами виділено певні епізоди релевантні меті дослідження (факти, події, контекст й суб'єктивне ставлення інформантів до цих подій).

1.2. Дослідницька етика

Усі проаналізовані документи взято з відкритих джерел, у статті вони згадуються з відповідними посиланнями.

Часто практика експертного опитування полягає в тому, щоб зберігати анонімність учасників. У нашому випадку експерти надали згоду на збір та оприлюднення даних у фахових публікаціях. Тому дані опитування подано з використанням цитат одночасно з ідентифікацією імен і статусних позицій експертів.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

2.1. Законодавчий рівень

Інституціоналізація охоплює різноманітні аспекти перетворення певних норм і практик на повноцінні соціальні інститути й відбувається поступово, проходячи низку етапів. Спочатку з'являються певні звичаї, традиції або неформальні практики в задоволенні суспільних потреб. Із часом, завдяки поширенню та закріпленню в суспільній свідомості, вони набувають статусу стійких норм і правил, обов'язкових для виконання членами спільноти. Наступний крок – виникнення формальних організацій та інфраструктури для здійснення й урегулювання цих практик. Формуються відповідні соціальні ролі та статуси (наприклад експерти, професіонали), розробляються регламенти

й кодекси. Завершальною стадією інституціоналізації є стабілізація та легітимізація нового соціального інституту, визнання й підтримки з боку суспільства та держави, юридичне оформлення через прийняття відповідних законів і підзаконних актів, розробка державних цільових програм та політичних стратегій щодо інституціоналізації конкретної сфери, удосконалення процесуальних алгоритмів і технологій (Stenner, 2017). Соціально-інституційна динаміка полягає в засвоєнні та впровадженні суспільством нового досвіду організації спільного життя, що розкривається через дослідження процесів інституціоналізації як утвердження й функціонування певних соціальних інститутів. Аналіз поточної результативності та потенційної ефективності соціальних інститутів дає змогу оцінити здатність суспільства до соціальних змін на стратегічну перспективу. Саме ці аспекти є ключовими в дослідженні феномену медіації як нового соціального інституту врегулювання конфліктів в українському суспільстві (Василець, Казьмірова, 2019). Важливими складовими частинами інституціоналізації є професійна підготовка кадрів, просвітницька робота в ЗМІ, залучення громадськості до обговорення, а також моніторинг становлення нового інституту. Ідеться про системний комплексний процес змін як у нормативно-регулятивній сфері, так і в суспільній свідомості та практиках.

Інституціоналізація медіації, тобто її закріплення як сталого позасудового механізму вирішення спорів, є глобальним трендом останніх десятиліть. Найбільш ефективними інструментами й технологіями медіації є в сімейно-побутових конфліктах, корпоративних і міжкорпоративних суперечках, фінансовому та банківському середовищах, дрібному й середньому бізнесі, сферах міжнародного права та міжкультурної комунікації, освітньому й виховному середовищах (Єнін й ін., 2019b). Різні країни обирають свої підходи до розвитку цього інституту, спираючись на національні традиції права, економічні реалії та культурне середовище.

Процес перетворення медіації на самостійний соціальний інститут в Україні можна умовно поділити на кілька етапів. Першим етапом у процесі інституціоналізації є формування неформальних практик і звичаїв, покликаних задовольняти певні суспільні потреби, коли в середовищі окремих груп чи спільнот виникають спонтанні моделі дій, взаємодій, ритуалів, спрямовані на виконання значущих для цієї групи завдань або проблем. Під час масштабних страйків шахтарів Донбасу в 1989 р. для сприяння перемовинам із роботодавцями запрошувались американські медіатори з Федеральної служби медіації та примирення США, що стало своєрідним поштовхом для розвитку медіації у сфері трудових відносин в умовах становлення ринкової економіки в Україні. Окрім сфери трудових відносин, починаючи з 1990-х років, паралельно відбувалося запровадження медіації в соціальній сфері України. Так, неформальні групові практики переросли в стійкі культурні традиції й неписані норми, що стало підґрунтям для їх подальшої формалізації та інституалізації.

Другий етап інституціоналізації – перетворення усталених неформальних практик і норм у більш формалізовані структури. Створюються формальні організації, які відповідають за реалізацію та управління цими практиками. Виникають спеціальні ролі й статуси працівників, керівників, експертів, які виконують організаційно-розпорядчу та контрольну-регуляторну діяльність. Важливою віхою в історії становлення медіації в Україні став проєкт «Українська група медіації», реалізований протягом 1994–1996 рр. Його підсумком стало створення низки регіональних груп медіації в таких містах, як Одеса, Харків, Луганськ, Київ, Львів, Донецьк, Сімферополь. Згодом подібні ініціативи поширилися й на інші українські міста. Одеська обласна група медіації (ООГМ), заснована однією з перших в Україні (1994 р.), виділялась особливою успішністю серед усіх регіональних осередків цього проєкту. Саме завдяки її діяльності вдалось ефективно запровадити практику апробації та впровадження медіації й фасилітації в різні сфери суспільного життя. Це стало суттєвим поштовхом для подальшої інституціоналізації медіації в Україні. У 2003 р. створено центр «Порозуміння» – першу спеціалізовану організацію, що запровадила практику медіації для розв’язання конфліктів і залучення громади. У 2008–2009 рр. створено Український центр медіації (УЦМ) для впровадження медіації у сферу корпоративного управління. У 2010 р. сформовано коаліцію з розвитку медіації в Україні як попередника Національної асоціації медіаторів України (НАМУ). У 2011 р. при Академії адвокатури України створено Школу медіації для підготовки адвокатів-медіаторів. У 2013–2014 рр. оформилася Національна асоціація медіаторів України як громадське професійне об’єднання. У 2014 р. за підтримки МФ «Основи свободи» створено Мережу

фасилітаторів діалогів для врегулювання конфліктів в умовах суспільно-політичної кризи. Крім того, із 2007 р. активно формується ринок комерційних послуг медіації й створюються приватні центри медіації, триває підготовка та супервізія кваліфікованих медіаторів і фасилітаторів, відбувається як інституційне закріплення медіації, так і практичне застосування її в різних сферах.

Перші спроби нормативного врегулювання медіації в Україні пов'язані з реформою судової системи відповідно до європейських стандартів. Зокрема, Указ Президента України (2006) «Про концепцію вдосконалення судівництва» містить перше визнання необхідності розвитку альтернативних методів вирішення правових спорів, серед яких згадується й медіація. Хоча це було лише декларативне положення, уже тоді наголошено на актуальності запровадження медіації для розвантаження судів, підвищення оперативності розгляду справ і задоволеності учасників процесом.

Тривалий час законодавче закріплення медіації в Україні гальмувалося через відхилення низки законопроектів парламентом. Із 2010 по 2018 р. подано близько десяти таких законодавчих ініціатив, але жодна не набрала необхідної підтримки депутатів (Shmalenko et al., 2019). Тому протягом тривалого періоду основу регулювання медіаційної діяльності становив лише Державний стандарт надання відповідної соціальної послуги, який визначав базові поняття, принципи, етапи, підстави для завершення процедури медіації (Наказ Міністерства соціальної..., 2016). Проте цей документ мав обмежену юридичну силу й не забезпечував належного врегулювання сфери медіації.

Лише у 2021 р. Верховною Радою ухвалено окремий профільний Закон України «Про медіацію» (2021), котрий створив для неї фундаментальну нормативно-правову базу як альтернативного методу вирішення спорів. Цей нормативно-правовий акт нарешті комплексно врегулював питання застосування медіації як альтернативного методу вирішення спорів за участю нейтрального посередника, для розв'язання приватних конфліктів. Закон визначає ключові терміни, принципи й порядок проведення медіації як альтернативного позасудового процесу. Медіація розглядається як позасудовий процес, заснований на добровільності та конфіденційності, у якому сторони конфлікту за сприяння медіатора обговорюють проблему й шляхом переговорів намагаються досягти взаємоприйнятної угоди. Ключовими принципами медіації є добровільність, нейтральність медіатора, самовизначення сторін, конфіденційність. На відміну від суду, тут відсутнє примусове рішення конфлікту; натомість сторони самі виробляють оптимальний для обох варіант його врегулювання на основі співробітництва або взаєморозуміння. Окремі статті закону регламентують вимоги до освіти та статусу медіатора, гарантії його незалежності й неупередженості, процедуру укладання та виконання медіаційної угоди за результатами врегулювання спору. Прийняття закону «Про медіацію» започаткувало якісно новий етап розвитку інституту медіації в Україні, який набув належне нормативно-правове підґрунтя для широкого застосування.

Хоча прийняття базового Закону України «Про медіацію» стало важливою віхою інституціоналізації в Україні, однак він занадто звужує розуміння медіації, обмежуючи її лише позасудовим урегулюванням правових спорів. Існує нагальна потреба прийняття низки додаткових законодавчих і підзаконних актів для впровадження медіації в різних галузях, уключаючи процедури та механізми її застосування. Оптимальним шляхом на наступному етапі нормативного забезпечення медіації має стати формування багаторівневої системи законодавчих і підзаконних актів на основі прийнятого базового Закону України «Про медіацію». У зв'язку з відсутністю відповідного національного законодавства в Україні склалася практика впровадження пілотних проєктів у сфері медіації. Із кінця 1990-х рр. в Україні неодноразово здійснювалися спроби інтегрувати медіацію в судову систему шляхом реалізації пілотних проєктів громадськими організаціями за підтримки окремих судів. За сприяння ЄС, Ради Європи, Канадського національного судового інституту проводилися заходи щодо інтеграції медіації в судову систему, а також із залучення медіаторів у різних сферах. Починаючи з 1997 р., реалізували низку ініціатив з упровадження програм судової медіації більш ніж у п'ятнадцяти судах загальної та адміністративної юрисдикції (Kyselova, 2017). Протягом наступних двох десятиліть реалізовано щонайменше п'ять масштабних проєктів з упровадження медіації при судах, виділялися приміщення для кабінетів медіації. Зокрема, у 2009 р. за підтримки програми ЄС і Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» започатковано впровадження медіації у Вінницькому окружному адміністративному суді, що дало змогу апробувати модель медіативного врегулювання адміністративних спорів і поширити інформацію про переваги

цієї процедури серед населення (Мазаракі, 2018). Подібні ініціативи сприяли поступовій інституціоналізації медіації в Україні, у результаті яких напрацьовано дві основні моделі судової медіації із залученням або незалежних медіаторів, або медіаторів із-поміж самих суддів.

На сучасному етапі виникає необхідність конкретизації функцій і можливостей медіатора в контексті кримінального процесу, оскільки чинне законодавство містить цю прогалину. Певні кроки в цьому напрямі зроблено шляхом прийняття підзаконних актів, зокрема, спільних наказів Міністерства юстиції й Генеральної прокуратури щодо запуску пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (Наказ Генеральної прокуратури..., 2019). Водночас необхідні системні законодавчі зміни для врегулювання процедури медіації в кримінальних справах як щодо неповнолітніх, так і дорослих правопорушників. Зараз триває проєктна робота з розробки механізму застосування медіації в кримінальних провадженнях щодо дорослих. Потрібно розробити цілісний комплекс взаємопов'язаних нормативно-правових документів, які деталізуватимуть застосування процедур медіації в різних сферах суспільного життя – охороні здоров'я, освіті, сфері інтелектуальної власності, трудових відносинах, у земельних спорах, економічній діяльності тощо. Це значно розширить можливості використання медіації та сприятиме її інституціоналізації.

Наступний етап, що досі триває, – практична інституціоналізація медіації, яка передбачає формування матеріально-технічної бази й розбудову широкої інфраструктури медіації в різних сферах суспільного життя для забезпечення функціонування того чи іншого виду практик як сталих соціальних структур – створення центрів медіації, підготовку фахівців-медіаторів, популяризацію ідеї медіації серед громадськості та формування культури мирного вирішення конфліктів. В Україні вже зроблено важливі кроки на цьому шляху. За останні три десятиліття засновано низку громадських організацій, діяльність яких спрямована на популяризацію цієї практики. Це, зокрема, Національна асоціація медіаторів України – громадська професійна організація, що об'єднує фахівців у сфері медіації й сприяє розвитку цього інституту в країні шляхом консолідації зусиль професійної спільноти. Асоціація тісно співпрацює з низкою громадських організацій, що також опікуються питаннями медіації: Асоціацією сімейних медіаторів України, Українським центром медіації, Лігою медіаторів України, Академією медіації України, Одеською обласною групою медіації, Київським центром медіації, Інститутом миру і порозуміння тощо. Зазначені громадські організації відіграють важливу роль у розбудові сфери медіації в Україні, займаються розробкою й удосконаленням освітніх програм підготовки медіаторів; наданням комерційних послуг медіації для розв'язання конфліктів; безоплатною медіацією та правовою допомогою соціально вразливим верствам населення; інформаційно-просвітницькою роботою й адвокацією медіації на національному рівні; реалізацією проєктів з упровадження медіації в різних сферах суспільного життя; забезпеченням професійного розвитку та підтримки діяльності медіаторів; поширенням відновних практик у системі правосуддя, освіті й громадах. Така міжсекторна взаємодія та партнерство посилюють спроможність професійної спільноти просувати медіацію й формувати культуру мирного вирішення спорів в Україні, що свідчить про вже сформоване інституційне підґрунтя для подальшого розгортання мережі спеціалізованих інституцій медіації на системній основі.

2.2. Освітні ініціативи

В Україні поступово формується мережа освітніх програм, що готують фахівців у сфері медіації. Традиційно в Україні підготовка професійних медіаторів здійснюється в рамках програм неформальної чи додаткової освіти. Громадськими організаціями та об'єднаннями медіаторів реалізуються різні освітні ініціативи з професійної підготовки медіаторів з отриманням сертифікатів, що сприяє поширенню медіації. Серед них – Український центр медіації, який реалізує низку освітніх сертифікаційних програм із медіації, починаючи з базової підготовки медіатора та впроваджуючи спеціалізовані програми з сімейної та бізнес-медіації; Українська академія медіації, яка націлена на формування культури діалогу й порозуміння в суспільстві, та згідно з вимогами українського законодавства, реалізує освітню програму «Базова підготовка медіатора» схвалену Міжнародним інститутом медіації; Міжнародний тренінговий центр «Школа медіації», що займається розвитком культури альтернативних способів розв'язання конфліктів шляхом професійної підготовки медіаторів.

До підготовки медіаторів активно залучаються освітні установи, які пропонують різноманітні навчальні програми, пов'язані з медіацією. Заклади вищої освіти вводять ознайомчі дисципліни з конфліктології та теорії медіації для різних спеціальностей, пропонують розширені сертифікатні курси для підвищення компетентності практиків-медіаторів, здійснюють підготовку професійних медіаторів у рамках здобуття інших спеціальностей (юристів, психологів, соціологів, соціальних працівників тощо).

У 2003 р. в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» започатковано унікальний для України навчальний курс із застосування медіації й відновних практик у Школі соціальної роботи (Каневська, 2019).

Однією з перших у 2017 р. відкрито освітню програму «Врегулювання конфліктів та медіація» в Київському політехнічному інституті імені Ігоря Сікорського за спеціальністю 054 «Соціологія» (на першому та другому рівнях вищої освіти). Ця освітня програма створена колективом кафедри соціології спільно з фахівцями Сент-Ендрюського університету (Велика Британія) й Вищої федеральної технічної школи в м. Цюріху (Швейцарія) за ініціативою Міністерства тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Освітніх програм із підготовки фахівців з урегулювання конфліктів у соціально-політичній сфері за спеціальністю «Соціологія» в Україні до цього часу не існувало. Мета цієї освітньої програми – підготовка висококваліфікованих фахівців із соціології, які володіють сучасними теоріями, методологією та методами соціологічних досліджень, а також компетентностями у сфері аналізу, моделювання, прогнозування, раннього попередження й урегулювання соціальних конфліктів і медіації (Врегулювання конфліктів та медіація..., 2020; 2022). Важливою рисою появи зазначеної академічної освітньої програми є її фокус на дослідженнях медіації в контексті миробудівництва, мирних процесів і локальних практик. Соціально-політичний контекст конфліктів, які стосуються великих соціальних кластерів, аналізується з погляду впровадження культури фасилітованого діалогу з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп суспільства (Bahinskyi, 2019; Багінський, 2021).

Із 2019 р. в межах спеціальності «Право» існують дві магістерські програми, які створені й реалізуються в рамках виконання грантового проєкту «Медіація: навчання та трансформація суспільства» Програми ЄС «ERASMUS+»KA2:CBHE. Ідеться про магістерську програму «Медіація та вирішення конфліктів» у Бізнес-школі Університету економіки та права «КРОК», яка орієнтована на підготовку медіаторів для різних галузей – судових, трудових, сімейних, бізнесових спорів, і про магістерську програму «Медіація» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, для реалізації якої створено навчально-наукову лабораторію медіації, переговорів та арбітражу. Згідно зі Стандартом вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, затвердженого Наказом Міністерством освіти і науки України (2022), однією з фахових компетентностей, яку повинні набути майбутні юристи, є «здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів». Отже, стандарт передбачає обов'язкове опановування магістрами права навичками й уміннями у сфері альтернативних методів вирішення спорів, зокрема процедури медіації, що свідчить про визнання важливої ролі медіації в сучасній юридичній практиці. Водночас потрібно зазначити, що в спільноті медіаторів триває дискусія щодо професійної підготовки медіаторів. Проблемними аспектами є різні підходи академічної та неформальної освіти до організації практичного навчання, його тривалості, розуміння практики тощо. Водночас існує потреба в розробці єдиних стандартів і чіткої програми навчання медіації.

2.3. Що кажуть експерти-медіатори?

На думку експертів-медіаторів, для розвитку інституту медіації в Україні, важливими є такі заходи:

1. Розгортання інформаційно-просвітницької кампанії державними органами та громадськими організаціями з медіації задля підвищення обізнаності українців стосовно переваг медіації в порівнянні з традиційним судовим процесом.

Наталія, медіатор, член правління ГО «Українська академія медіації» й «Національна асоціація медіаторів України», доктор юридичних наук:

«Поки що більшість українців мало знають про цю процедуру і не мають власного досвіду її проходження. Відповідно, не можна говорити про сталу суспільну довіру. Хоча поодинокі випадки успішної медіації, безумовно, сприяють позитивному іміджу. Ті, хто звертаються до медіатора, в дев'яти випадках з десяти довіряють йому...В процесі медіації люди можуть відверто розповісти про такі речі, про які навряд чи заговорили б у більш формальному середовищі – у суді чи навіть у розмові зі знайомими. Медіація дає почуття конфіденційності та безпеки, що сприяє відкритості...Важливо проводити інформаційні кампанії для дорослого населення, щоб медіація сприймалася як норма. З цією метою необхідна підтримка держави».

Мартінс, медіатор, радник/тренер із питань належного врядування/кадрової політики Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM):

«Серед громадськості – немає довіри, оскільки люди не розуміють, що таке “медіація”. Люди не знають, що таке медіація та не розуміють її переваги щодо судових процесів».

Потрібно розробляти якісні навчальні матеріали та поширювати інформацію про медіацію через різні канали. Наприклад, якщо в законі сказано, що суддя може ініціювати медіацію, слід донести це до відома потенційних учасників судових процесів».

Інна, медіатор, фасилітатор, тренер, кандидат філософських наук, керівник ГО «Одеська обласна група медіації», почесний член Національної асоціації медіаторів України:

«Держава не підтримує і не зацікавлена у розвитку медіації. Якби була зацікавленість, можна було б за держзамовленням оголошувати стипендії на підготовку медіаторів чи оплачувати послуги медіації. Натомість ті центри медіації, які безпосередньо працюють із судами, вимушені самотужки домовлятися про співпрацю без будь-якої підтримки держави. Тобто фактично державна політика щодо медіації відсутня...Сама медіація в Україні почала розвиватися “знизу” – завдяки громадським організаціям та ініціативам всередині громадянського суспільства. Лише згодом з'явилися спроби державного регулювання цієї сфери».

2. Уключення навчання основ урегулювання конфліктів, у тому числі й медіації, до шкільних та університетських програм для формування культури діалогу й пошуку взаємопорозуміння у молоді.

Наталія, медіатор, член правління ГО «Українська академія медіації» та «Національна асоціація медіаторів України», доктор юридичних наук:

«Варто створювати шкільні служби порозуміння і розповідати учням про медіацію в рамках концепції Нової української школи. Міністерство освіти вже розробило відповідні методичні рекомендації щодо діяльності шкільних служб порозуміння. Це допоможе сформувати культуру мирного вирішення конфліктів з раннього віку».

Мартінс, медіатор, радник/тренер із питань належного врядування/кадрової політики Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM):

«У закладах освіти, у тому числі й вищих, потрібний навчальний предмет, який викладає управління конфліктами. Навчати на базовому рівні потрібно спочатку не медіаторів, а людей, які розуміють, що таке управління конфліктами. І лише після цього, тим, кому цікаво, слід навчатися медіації».

3. Унормування вимог до статусу та кваліфікації медіаторів.

Інна, медіатор, фасилітатор, тренер, кандидат філософських наук, керівник ГО «Одеська обласна група медіації», почесний член Національної асоціації медіаторів України:

«Наразі в Україні гостро стоїть питання створення системи акредитації медіаторів та стандартизації їх підготовки».

Мартінс, медіатор, радник/тренер із питань належного врядування/кадрової політики Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM):

«На мою думку, це передусім визнання професії “медіатор” на державному рівні та її внесення до класифікатора професій. Чітке визначення стандартів: яку освіту й навички повинен мати фахівець, як доводити свою кваліфікацію, чи потрібно складати іспити чи вступати до професійних об'єднань. Ключовим питанням інституціоналізації медіації є стандартизація відбору кандидатів на навчання та подальшу сертифікацію».

Наталія, медіатор, член правління ГО «Українська академія медіації» та «Національна асоціація медіаторів України», доктор юридичних наук:

«Не дивлячись на те, що є основні вимоги до кваліфікації медіаторів, визначені в “Законі про медіацію” та розроблений Національною асоціацією медіаторів України та іншими організаціями стандарт основам навчання базовим навичкам медіації, який визначає загальні рекомендації щодо підготовки таких спеціалістів, відсутній системний підхід підтвердження кваліфікації, як наприклад для адвокатів. Для медіаторів не встановлено чітких стандартів обов’язкового регулярного професійного розвитку».

«Відсутність системи оцінювання якості надання освітніх послуг є суттєвою проблемою... У міжнародних ситуаціях, наприклад, при отриманні акредитації в Міжнародному інституті медіації, потрібно мати не лише програму підготовки, але й систему оцінювання. Це необхідно для визначення, чи відповідає кандидат певним стандартам і якою є якість його компетентностей, наприклад, у комунікації або правовій сфері».

4. Запровадження механізмів використання процедури медіації в рамках судочинства.

Мартінс, медіатор, радник/тренер із питань належного врядування/кадрової політики Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM):

«Судді навчаються, потихеньку опановують медіацію, але на практиці не застосовують... немає бажання та формальних процедур оформлення цих питань у судах...або через відсутність бажання, вони посилаються на відсутність процедур».

Інна, медіатор, фасилітатор, тренер, кандидат філософських наук, керівник ГО «Одеська обласна група медіації», почесний член Національної асоціації медіаторів України:

«Для поширення практики використання медіації в рамках судочинства потрібні відповідні регламенти та стандартизовані рекомендації на рівні судової системи. Справа не в недовірі чи необізнаності суддів щодо медіації. Скоріше, мова йде про відсутність системних механізмів такого напрямлення. Рішення залежить виключно від волі та ініціативи конкретного судді. Інституціоналізація передбачає чіткі правила та процедури інформування про можливість медіації для всіх суддів».

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Попри певні позитивні зрушення в законодавчій площині, створення профільних громадських об’єднань, формування мережі освітніх програм, подальше становлення медіації гальмується низкою чинників: низький рівень правової культури громадян та обмежена обізнаність щодо процедури медіації як альтернативного позасудового врегулювання спорів, що, своєю чергою, призводить до недостатнього рівня довіри громадян до медіації в порівнянні з традиційним судочинством; особливості національної правової системи, що гальмують запровадження альтернативних методів урегулювання конфліктів; обмежена підтримка інституту медіації з боку державних органів.

Ефективність подальшої інституціоналізації та поширення медіації в Україні передбачає вдосконалення законодавчої бази з урахуванням міжнародного досвіду; розробку нормативно-правових документів, які деталізуватимуть застосування процедур медіації в різних сферах суспільного життя; запровадження механізмів використання процедури медіації в рамках судочинства; проведення інформаційних кампаній, спрямованих на розвиток медіаційної культури в суспільстві; поширення курсів з основ урегулювання конфліктів і медіації в шкільних та університетських програмах; розбудову системи забезпечення й підвищення професійного рівня медіаторів; упровадження процедури професійної акредитації медіаторів на основі єдиних стандартів і вимог до їх кваліфікації; розробку порядку акредитації освітніх закладів та сертифікатних програм підготовки медіаторів; запровадження механізму акредитації центрів, що надають послуги медіації.

Теоретичне, нормативно-правове підґрунтя та засоби практичної реалізації цих заходів для інституціоналізації медіації в соціальній практиці й суспільній свідомості в Україні є перспективами подальших досліджень.

ПОДЯКИ ТА ФІНАНСУВАННЯ

Стаття підготовлена в рамках ініціативної науково-дослідницької роботи кафедри соціології КПП імені Ігоря Сікорського: «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки

модерну: від теорії до врегулювання» (державний реєстраційний номер: 0122U202039 від 29.12.2022).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Багінський, А. В. (2021). Місцева миротворчість як ресурс врегулювання конфлікту. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1(49), 51–54. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).232977](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232977)
- Василець, О. І., Казьмірова, О. М. (2019). Інституціоналізація медіації як завдання державної політики інтеграції щодо соціальних інновацій. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(44), 13–19. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199305](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199305)
- Врегулювання конфліктів та медіація. Освітньо-професійна програма першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2020). Отримано 07.10.2023 з <http://surl.li/oahlg>
- Врегулювання конфліктів та медіація. Освітньо-професійна програма другого (магістерського) рівня вищої освіти (2022). Отримано 07.10.2023 з http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2023/10/054_oppm_vkm_2023.pdf
- Снін, М., Мельниченко, А., Мельник, Л. (2019а). Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 25, 104–115. <http://dx.doi.org/10.32837/apfs.v0i25.884>
- Снін, М.Н., Макаренко, Д.В., Северинчик, О.П. (2019b). Медіація в освітньому просторі закладів вищої освіти: у пошуках моделі та способів організації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 3 (43), 59–64. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).194984](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).194984)
- Закон України «Про медіацію» №1875-IX. (2021, 16 листопада). Отримано 08.10.2023 з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Запара, С. І., Виглазова, М. В., Коломієць, І. С. (2016). Становлення інституту медіації в Україні. *Часопис Київського університету права*, 4, 146–150.
- Каневська, В. (2019). Від захоплення до професії: 20 років інвестицій у становлення медіації. *Збірка статей «5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння»* (с. 36–41). Київ: ВАІТЕ.
- Мазаракі, Н. А. (2018). *Медіація в Україні: теорія та практика*: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. <http://doi.org/10.31617/m.knute.2018-1155>
- Наказ Генеральної прокуратури України «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»» № 172/5/10 (2019, 21 січня). Отримано 08.10.2023 з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
- Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Права для другого (магістерського) рівня вищої освіти» № 643 (2022, 20 липня). Отримано 08.10.2023 з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-zizminami-643-20032023.pdf>
- Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» № 892 (2016, 17 серпня). Отримано 08.10.2023 з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
- Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» № 361/2006 (2006, 10 травня). Отримано 08.10.2023 з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>
- Alfini, J., et al. (1994). What happens when mediation is institutionalized: To the parties, practitioners, and host institutions. *Ohio St. J. on Disp. Resol.*, 9, 307–332. Retrieved October 12, 2023 from <https://ssrn.com/abstract=1943791>
- Bahinskiy, A. V. (2019). Non-governmental organizations in peace processes in Ukraine: challenges and opportunities. *Collection of articles "5 years of dialogue and 25 years of mediation in Ukraine: from confrontation to understanding"* (p. 226–230). Kyiv: VAITE.
- Bercovitch, J., Anagnoson, J. T., & Wille, D. L. (1991). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, 28(1), 7–17. <https://doi.org/10.1177/0022343391028001003>
- Bercovitch, J., & Gartner, S. (2006). Is there method in the madness of mediation? Some lessons for mediators from quantitative studies of mediation. *International Interactions*, 32(4), 329–354. <https://doi.org/10.1080/03050620601011024>
- Clayton, G., & Dorussen, H. (2022). The effectiveness of mediation and peacekeeping for ending conflict. *Journal of Peace Research*, 59(2), 150–165. <https://doi.org/10.1177/0022343321990076>
- Holá, L., Urbanová, M., & Fiedor, D. (2021). Mediation and the degree of its institutionalization in the Czech Republic within the context of the development of the discipline in Europe. *Conflict Resolution Quarterly*, 4(38), 387–403. <https://doi.org/10.1002/crq.21306>

- Kyselova, T. (2017). Mediation in Ukraine: Challenges of Peace and War. *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 26(1), 107–145. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3177543>
- Pruitt, D. G., & Kressel, K. (1985). The mediation of social conflict: An introduction. *Journal of Social Issues*, 41(2), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00851.x>
- Shmalenko, Iu., Mitina, O., & Kudelina, O. (2019). Genesis and legal regulation of Mediation institute in Ukraine. *Asia Life Sciences, The Asian International Journal of Life Sciences*. Supplement, 21(1), 1–13.
- Stenner, C. (2017). *The Institutionalization of Mediation Support. Are Mediation Support Entities there yet?* Berlin: Berghof Foundation.

REFERENCES

- Alfini, J., et al. (1994). What happens when mediation is institutionalized: To the parties, practitioners, and host institutions. *Ohio St. J. on Disp. Resol.*, 9, 307–332. Retrieved October 12, 2023 from <https://ssrn.com/abstract=1943791>
- Bahinskyi, A. V. (2019). Non-governmental organizations in peace processes in Ukraine: challenges and opportunities. *Collection of articles «5 years of dialogue and 25 years of mediation in Ukraine: from confrontation to understanding»* (p. 226–230). Kyiv: VAITE.
- Bahinskyi, A. V. (2021). Local peacemaking in conflict resolution. *Bulletin of NTUU «KPI». Political science. Sociology. Law*, 1(49), 51–54. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).232977](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232977)
- Bercovitch, J., Anagnoson, J. T., & Wille, D. L. (1991). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, 28(1), 7–17. <https://doi.org/10.1177/0022343391028001003>
- Bercovitch, J., & Gartner, S. (2006). Is there method in the madness of mediation? Some lessons for mediators from quantitative studies of mediation. *International Interactions*, 32(4), 329–354. <https://doi.org/10.1080/03050620601011024>
- Clayton, G., & Dorussen, H. (2022). The effectiveness of mediation and peacekeeping for ending conflict. *Journal of Peace Research*, 59(2), 150–165. <https://doi.org/10.1177/0022343321990076>
- Conflict resolution and mediation. Educational and professional program of the first (bachelor's) level of higher education (2020). Retrieved October 07, 2023 from <http://surl.li/oahlg>
- Conflict resolution and mediation. Educational and professional program of the second (master's) level of higher education (2022). Retrieved October 07, 2023 from http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2023/10/054_oppm_vkm_2023.pdf
- Decree of the President of Ukraine «On the concept of improving the judiciary to establish a fair trial in Ukraine in accordance with European standards» No. 361/2006 (2006, May 10). Retrieved October 08, 2023 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>
- Holá, L., Urbanová, M., & Fiedor, D. (2021). Mediation and the degree of its institutionalization in the Czech Republic within the context of the development of the discipline in Europe. *Conflict Resolution Quarterly*, 4(38), 387–403. <https://doi.org/10.1002/crq.21306>
- Kanevska, V. (2019). From hobby to profession: 20 years of investment in the development of mediation. *Collection of articles «5 years of dialogue and 25 years of mediation in Ukraine: from confrontation to understanding»* (p. 36–41). Kyiv: VAITE.
- Kyselova, T. (2017). Mediation in Ukraine: Challenges of Peace and War. *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 26(1), 107–145. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3177543>
- Law of Ukraine «On mediation» No. 1875-IX. (2021, November 16). Retrieved October 08, 2023 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
- Mazaraki, N.A. (2018). *Mediation in Ukraine: theory and practice*: monograph. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics. <http://doi.org/10.31617/m.knute.2018-1155>
- Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine «On the Implementation of the Pilot Project “Recovery Program for Juveniles Suspected of Committing a Criminal Offense”» No. 172/5/10 (2019, January 21). Retrieved October 08, 2023 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
- Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On approval of the standard of higher education in the speciality 081 Law for the second (master's) level of higher education» No. 643 (2022, July 20). Retrieved October 08, 2023 from <https://mon.gov.ua/storage/app/Media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-magistr-ziziz>
- Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine «On Approval of the State Standard of Social Mediation Service» No. 892 (2016, August 17). Retrieved October 08, 2023 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>

- Pruitt, D. G., & Kressel, K. (1985). The mediation of social conflict: An introduction. *Journal of Social Issues*, 41(2), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb00851.x>
- Shmalenko, Iu., Mitina, O., & Kudelina, O. (2019). Genesis and legal regulation of Mediation institute in Ukraine. *Asia Life Sciences, The Asian International Journal of Life Sciences*. Supplement, 21(1), 1–13.
- Stenner, C. (2017). *The Institutionalization of Mediation Support. Are Mediation Support Entities there yet?* Berlin: Berghof Foundation.
- Vasylets O., & Kazmirova O. (2019). The institutionalization of mediation as a task of the state policy of integration in regard to social innovations. *Bulletin of NTUU "KPI". Political science. Sociology. Law*, 4(44), 13–19. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199305](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199305)
- Yenin, M., Melnychenko, A., & Melnyk, L. (2019a). Hybrid war as a type of socio-political conflict: essence, technologies, dominant discourses. *Current problems of philosophy and sociology*, 25, 104–115. <http://dx.doi.org/10.32837/apfs.v0i25.884>
- Yenin, M. N., Makarenko, D. V., & Severinchuk, O. P. (2019b). Mediation in the educational space of higher education institutions: in search of a model and ways of organization. *Bulletin of NTUU "KPI". Political science. Sociology. Law*. 3(43), 59–64. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).194984](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).194984)
- Zapara, S. I., Vygazova, M. V., & Kolomiets, I. S. (2016). Establishment of the Institute of Mediation in Ukraine. *Journal of Kyiv University of Law*, 4, 146–150.